

ЗАЛУЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ МОТИВІВ ДО ПОБУДОВИ ОБРАЗІВ У "ПОВІСТІ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ"

Найдавніший літопис України-Русі "Повість врем'яних літ" вже протягом кількох століть привертає увагу учених-медієвістів. Студії над текстом стародавньої пам'ятки зумовлюють появу дискусійних питань, чільне місце серед яких посідає питання достовірності викладених у літописі фактів. Незаперечним є домінування у "Повісті врем'яних літ" художності над історизмом. З одного боку, це доводить, що літописний текст не завжди може бути достовірним історичним джерелом, а з іншого – сам факт співвіднесення цих двох понять провокує звернення до історичних подій, які ймовірно могли бути використані літописцем.

Найяскравішим прикладом використання автором "Повісті врем'яних літ" автохтонних історичних міфів є введення ним у літопис розповіді про запровадження християнства в Київській Русі князем Володимиром. Ця розповідь, не позбавлена певної легендарності, є об'єктом дослідження багатьох науковців, породжуючи численні суперечки з приводу її достовірності та походження. Деякі історики вважають, що християнство, яке з'явилося на Русі у IX столітті, було повністю пригнічене язичницькою реакцією, що виникла після захоплення Києва князем Олегом. Однак уже у договорі князя Ігоря з греками, укладеному в 40-х роках X століття, виразно простежуються два сильних угруповання на Русі: язичницьке, очолюване великим князем, і християнське, до складу якого входили представники вищої феодальної знаті. Християни у договорі князя Ігоря виглядають рівноправними членами суспільства. Вони беруть активну участь у вирішенні важливих питань, що стосуються зовнішньої політики Київської Русі. У "Повісті врем'яних літ" є й інші свідчення про існування християн у давньоруській державі, які датуються 40-70-и роками X століття. Літописець під 945 роком повідомляє, що у Києві була соборна церква св. Іллі, в якій давали присягу руські християни: "(...) а хрестеяную Русь водиша ротѣ в церкви святаго Ильи, яке есть надъ Ручаемъ, конецъ Пасынъчѣ бесѣды, и козарѣ: се бо бѣ сборная церкви, мнози бо бѣша варязи хрестеяни" [4, с. 68]. Цей факт свідчить про те, що в 40-х роках X століття християни не лише жили на Русі, але й відігравали важливе значення у житті країни.

Проблема запровадження християнства в Київській Русі очолює список найсуперечливіших питань із історії Руської держави. По-різному тлумачать і оцінюють цю подію навіть сучасники та можливі учасники процесу християнізації Русі митрополит Іларіон, монах Яків, літописець Нестор. З одного боку, виникнення й розповсюдження християнства на території Давньоруської держави пов'язується з місіонерською діяльністю Андрія Первозваного, з другого – хрещення Русі датується кінцем X століття і пов'язується з іменем князя Володимира Святославича, який свідомо обрав християнство. На підтвердження цієї думки навелемо два уривки з "Повісті врем'яних літ", що суперечать один одному і мають різне трактування першопричин запровадження християнства. У недатованій частині "Повісті врем'яних літ" читаємо: "Ондрѣю учащю въ Синопии и пришедшю ему в Корсунь, увѣдѣ, яко ис Корсуня близь устье Днѣпрское, и оттоле поиде по Днѣпру горѣ. И по приключоау приде и ста подъ горами на березѣ. И заутра вѣставъ и рече к сущимъ с нимъ ученикомъ: "Видите ли горы сия? – яко на сихъ горахъ восияеть благодать божья; имать градъ великъ быти и церкви многи богъ въздвигнути имать". И вѣшедъ на горы сия, благослови я, и постави крестъ, и помолвься богу, и сълѣзъ съ горы сея, идеже послѣже бысть Киевъ, и поиде по Днѣпру горѣ" [4, с. 26]. У наведеному уривку викладена православна легенда, згідно якої Київська Русь була хрещена апостолом Андрієм – першим учнем Ісуса Христа. Після смерті й воскресіння свого вчителя він, проповідуючи християнство, нібито пройшов зворотній шлях "із варяг у греки". Дійшовши Дніпром до сучасного місцезнаходження Києва, він побачив перед собою лише одні гори, на яких встановив свій хрест, благословив їх і пророкував виникнення на цьому місці великого міста – майбутнього центра християнства.

Вчені наводять численні факти на доказ того, що легенда про Андрія Первозваного виникла не раніше XII століття, а тому вона не є достовірним історичним джерелом для реконструкції процесу запровадження християнства в Київській Русі. Автори праці "Введення християнства на Русі: легенди, події, факти" Є.К. Дулуман і А.С. Глушак зазначають, що легенда про "жереб апостолів" відома на Русі з самого початку виникнення тут християнства [2, с. 21]. Про неї згадує

в 1051 році київський митрополит Іларіон в "Слові про закон і благодать". Однак він не пов'язує розповіді про жереб 12 апостолів і про Андрія Первозваного з хрещенням Київської Русі. Крім того, перший список "Повісті врем'яних літ" 1039 року, а також Початковий звід 1095 року і "Читання про Бориса та Гліба" Нестора прямо заявляють, що до Русі апостоли "не ходили", що вони в наших землях "не быша": "(...) сде же мняшесе оканьный: яко сде ми есть жилище, сде бо не суть апостоли учили, ни пророци прорекли..." [4, с. 98]. На доказ того, що апостоли не навчали в Київській Русі, під 988 роком у "Повісті врем'яних літ" наводяться скарги диявола, який зазнав вигнання: "Увы мн?, яко отсюда прогоним есмь! сде бо мняхъ жилище им?ти, яко сде не суть ученья апостольска, ни суть вѣдуще бога, но веселяхъся о службѣ ихъ, еже служаху мнѣ" [4, с. 132].

Прихильники легенди про апостола Андрія аргументують свою точку зору, відштовхуючись від протилежного, тобто заперечуючи роль князя Володимира у запровадженні християнства на Русі. Вони зазначають, що коли припустити, що саме Володимир був хрестителем Русі, то, враховуючи історичні коментарі щодо моральності цього князя, напрошується наступний висновок: християнську церкву на Русі заснував не апостол, не святий, а, навпаки, великий грішник. Рішення хрестити Київську Русь Володимир прийняв тоді, коли сам ще був язичником. А за кілька років до хрещення (у 983 році) князь наказав принести в жертву язичницькому богу Перуну двох християн – юнака Іоанна та його батька Федора: "Иде Володимеръ на ятвягы, и побѣди ятвягы, и взя землю их. И иде Киеву и творяше требу кумиромъ с людьми своими. И рѣша старци и боляре: "Мечемъ жребий на отрока и дѣвицю; на него же падеть, того зарѣжемъ богомъ". Бѣ же варягъ той пришель изъ Грекъ, и держаше вѣру хрестеянскую. И бѣ у него сынъ красенъ лицемъ и душею; на сего паде жребий по зависти дьяволи (...) Рѣша ему: "Вдай сына своего, да вдамы и богомъ". Онъ же рече: "Аще суть бози, то единого себе послють бога, да имуть сынъ мой. А вы чему претребуете имъ?" И кликнуша, и пошкоча сѣни под нима, и тако побиха я" [4, с. 96].

Про легендарність історії хрещення Русі Володимиром говорить і відсутність чітких документальних свідчень про акт хрещення самого князя. Візантійські ж хроністи взагалі не згадують про хрещення Русі Володимиром. У зв'язку з цим слід зазначити, що "Повість врем'яних літ" приділяє велику увагу відноsinам Русі з Візантією до хрещення, а з того часу, коли християнство на Русі стало державною релігією, літопис дуже рідко згадує про Візантію. Це може говорити про певну конфліктність, що виникла між двома державами після уведення християнства.

На думку О.В. Александрова, типологічний аналіз образу Володимира в літературних пам'ятках XI – початку XII століть доцільно почати саме з "Повісті врем'яних літ", укладач якої у побудові образу князя намагався синтезувати обидві духовні традиції – народно-міфологічну та церковно-канонічну. В конкретній літературній пам'ятці та чи інша вказана духовна тенденція переважає. Як більш-менш рівноцінні вони представлені лише в "Повісті врем'яних літ" [1, с. 109].

Звернімося до фактів, викладених у "Повісті врем'яних літ" під 988 роком. Саме цим роком літописець датує хрещення Володимира, яке пов'язує з походом князя на Корсунь (або Херсонес): "В лѣто 6496 (988), иде Володимеръ съ вои на Корсунъ, град гречский (...) Епископъ же корсунский с попы царицины, огласивъ, крести Володимира (...) Крести же ся в церкви святого Василья, и есть церкви та стоящи въ Корсунѣ градѣ, на мѣстѣ посреди града..." [4, с. 124, 126].

Автор "Повісті врем'яних літ" не лише пов'язує з Володимиром хрещення Русі, а й приділяє його княжінню майже третину своєї оповіді. Така увага до особи цього князя є або проявом величезної шаноби та визнання, або зумовлена потребою самого Володимира прославити себе у віках. Літописець не відзначив ані возведення християнських храмів, ані хрещення частини слов'ян за часів Аскольда і Діра, не возвеличив достатньою мірою діянь першої княгині-християнки Ольги, а весь тріумф перемоги християнства над язичництвом віддав Володимирю. Таким чином, автор "Повісті врем'яних літ", ігноруючи відомі факти з історії християнства, викладає домінуючу у XI-XII століттях версію хрещення Володимира у Корсуні, а пізніше й усієї Русі. Дослідники літопису об'єднали ці свідчення єдиним заголовком – Корсунська легенда. Автори першого тому праці "Історія релігії в Україні" (за редакцією Б. Лобовика) припускають, що оскільки навколо питання про запровадження християнства на Русі зіштовхнулися інтереси двох церков – Західної та Східної, то, можливо, Корсунська легенда була вигідна візантійській церкві. З іншого боку, оскільки візантійська церква не визнала Володимирове хрещення, її ідеологи навряд чи стали б співати хвалу київському князю – хрестителю Русі, вони спробували б скоріше всього очорнити його. У всіх відношеннях, на думку авторів праці, ця легенда

задовольняла не русичів-патріотів (Ларіон, монах Яків), не візантійське духовенство, а корсунських священнослужителів [3, с. 262].

Літописна розповідь про хрещення князя Володимира складається з трьох частин. Вона починається описом посольств, які прибули до київського князя від болгарських мусульман, "німців" від папи римського, іудеїв із Хазарії та грецького філософа. Мусульмани намагаються зацікавити Володимира розповідями про те, що їх віра дозволяє багатожонство: "Дасть Бохमितь комуждо по семидесять женъ красныхъ (...) Здѣ же, рече, достоить блудъ творити всякъ" [4, с. 98]. Але не сподобалося Володимиру вчення про обрізання, утримання від свинини й вина, і він сказав: "Руси есть веселье питье, не можемъ бес того быти" [4, с. 98]. Посланцям папи римського Володимир відповів: "Идѣте опять, яко отци наши сего не прияли суть" [4, с. 100]. Розповідь іудеїв викликала обурення у Володимира: "То како вы инѣх учите, а сами отвержени от бога и расточени? Аще бы богъ любилъ васъ и законъ вашъ, то не бысте расточени по чужимъ землямъ. Еда и намъ тоже мыслите прияти?" [4, с. 100]. Найбільше князь уподобав промову грецького філософа про сутність християнського вчення і його основні догмати: "Володимеръ же положи на сердци своемъ (...) Володимеръ же, сему [філософу] дары многи вдавъ, отпусти и с честью великою" [4, с. 120].

Далі літописець розповідає про випробування віри. Князь Володимир відправив десять своїх найкращих мужів до болгар, німців і в грецьку землю. Вразив послів своєю величчю Царгород: "И придохомъ же въ Греки, и ведоша ны, идеже служатъ богу своему, и не свѣмы, на небѣ ли есмы были, ли на земли: нѣсть бо на земли такога вида ли красоты такая, и недоумѣемъ бо сказати; токмо то вѣмы, яко онѣдѣ богъ с челоуѣки пребываетъ, и есть служба ихъ паче всѣхъ странъ" [4, с. 122, 124]. Таким чином, згідно з літописом, Володимир вирішує прийняти християнство.

Наступна частина – розповідь про похід князя Володимира на Корсунь і його хрещення в 988 році. Київський князь обложив місто, але не зміг одразу його взяти. Він наказав зробити насип до міської стіни, але корсуняни, підкопавши стіну, викрадали потроху землю. І ось один корсунянин на ім'я Анастас пустив стрілу, написавши на ній наступне: "Кладязи, яже суть за тобою от вѣстока, ис того вода идетъ по трубѣ, копавъ переими". Володимеръ же, се слышавъ, возрѣвъ на небо, рече: "Аще се ся сбудет, и самъ ся крещю" [4, с. 124]. Коли було взято Корсунь, Володимир примусив імператорів Візантії Василя та Константина віддати йому за дружину їх сестру Анну. Імператори в свою чергу висунули Володимирі вимогу – охреститися, бо не слід християнам брати шлюб з язичниками: "Не достоить хрестеяномъ за поганья даяти. Аще ся крестиши, то и се получиши, и царство небесное приимеши, и с нами единовѣрникъ будеши. Аще ли сего не хочеши створити, не можемъ дати сестры своее за тя" [4, с. 124]. На це київський князь відповів імператорам: "Да пришедъше съ сестрою вашею крестятъ мя" [4, с. 124]. Далі літописець розповідає про прибуття Анни до Корсуна, про хворобу Володимира і чудотворне зцілення внаслідок хрещення у храмі святого Василя, про вінчання й прибуття в Київ разом із царицею, Анастасом, корсунськими священниками й мощами святих Климента та Фоки. Взяв Володимир із собою двох мідних ідолів і чотирьох мідних коней. На горі, насипаній під час облоги міста, Володимир поставив церкву на честь хрещення, а Корсунь віддав грекам як викуп за царицю.

Із прибуттям до Києва князь Володимир наказує знищити язичницькі ідоли, яким поклонялися кияни: "Яко приде, повелѣи кумиры испроврещи, овы ишши, а другия огневи предати. Перуна же повелѣи привязати коневѣ къ хвосту и влещи с горы по Боричеву на Ручай, 12 мужа пристави тети жезльемъ (...) Влекому же ему по Ручаю к Днѣпру, плакахуся его невѣрнии людье, еше бо не бяху прияли святаго крещенья. И привлекше, вринуша и въ Днѣпръ" [4, с. 130, 132]. Поява у "Повісті врем'яних літ" змальованого вище дійства може бути викликана або непослідовністю руських авторів у змалюванні образу князя Володимира, або суперечністю самого князя – поставивши Перуна на чолі свого пантеону за часів язичництва, Володимир без жодних докорів сумління знищує його після хрещення. Той факт, що кияни оплакували скинутих кумирів, не дозволяє нам розглядати їх хрещення, яке відбулося вслід за знищенням язичницьких ідолів, як добровільний акт, що підтверджують наступні рядки літопису: "Посемъ же Володимеръ посла по всему граду, глаголя: "Аще не обрящеться кто завтра на рѣцѣ, богатъ ли, ли убогъ, или нищъ, ли работникъ, противень мнѣ да будетъ" [4, с. 132].

У "Повісті врем'яних літ" хрещення киян змальовано як одиничний акт одразу ж після знищення язичницьких каплиць: "Посемъ же Володимеръ посла по всему граду, глаголя: "Аще не обрящеться кто завтра на рѣцѣ, богатъ ли, ли убогъ, или нищъ, ли работникъ, противень мнѣ да будетъ". Се слышавше людье, с радостью идяху, радующесе и глаголюще: "Аще бы се не добро

было, не бы сего князь и боляре прияли". Наутрия же изиде Володимиръ с попы царицины и с корсуньскими на Днѣпръ, и снидесе бе-щисла людей" [4, с. 132]. Далі літописець розповідає про хрещення киян у дніпровських водах. Язичники, які напередодні оплакували Перуна, невдовзі з радістю сприймають вчення Христа. Таке швидке перевтілення викликає великі сумніви щодо правдивості джерела. Крім того, повідомлення літописця про хрещення киян у Дніпрі суперечить "Житію Володимира особливого складу", де місцем хрещення названа річка Почайна – права притока Дніпра. Остання названа пам'ятка, про що свідчать дослідження вчених, зокрема О.О. Шахматова, більш достовірно відобразила низку історичних фактів, пов'язаних із корсунським походом князя Володимира й іншими заходами, ніж "Повість врем'яних літ".

Автор "Повісті врем'яних літ", який в цілому дотримується принципів епічної оповіді, розповідаючи про хрещення Володимира, використовує прийом гальмування сюжетного руху. Як наслідок відбувається дистанціювання героя від обставин, виникає колізія між його прагненнями і бажаннями, з одного боку, та Божественною волею – з іншого. Вона намічена вже в статті 986 (6494) року, в оповіданні про вибір віри, а повною мірою виявилася у статті 988 (6496) року – в Корсунській легенді. Статус великого князя Володимира змінюється на статус великого грішника, який покався. Правда, в оповіданні про хрещення киян, уривок з якого вже наводився, образ грізного правителя збережено. Така двоїстість образу Володимира може бути пояснена тим, що літописець синтезував відмінні один від одного два образи хрестителя Русі, що намітилися в усній та літературній традиціях. Перший – епічний герой, репрезентований також у билинах, другий – християнин-грішник, який покався.

Для характеристики раннього християнства на Русі, можливо, відіграє роль зазначений літописцем факт: церкви будувалися на місці язичницьких святилищ. Практика будівництва християнських храмів на місці язичницьких не могла вважатися ортодоксальною. Оскільки таким чином християнство не стільки заперечувало, скільки продовжувало й перетворювало попередні вірування. Можливо, саме з цієї причини за часів Ярослава Мудрого навіть однойменні храми будувалися на інших місцях. І київська, і новгородська Софії виникли замість раніше існуючих дерев'яних соборів. Однак замість, а не на місці. Кам'яні собори споруджувалися в інших місцях.

На пагорбі, де раніше стояли ідоли Перуна й інших язичницьких богів, князь Володимир збудував церкву св. Василя. Напевно, найбільш серйозним аргументом на користь візантійської участі в хрещенні Володимира є його християнське ім'я: Василь. Подібно до того, як в свій час княгиня Ольга була названа Оленою на честь дружини імператора, так Володимир тепер називається імператорським іменем. Однак у цьому виборі може бути й інший зміст. Ім'я Василь є рівнозначним до візантійського титулу імператора – "базилевс". Ім'я ж Володимира, на думку дослідників другої половини ХХ століття, це також імператор: "той, що володіє світом". Таким чином, підкреслювалася рівнозначність, що могло бути зроблено і з дружніх, і з ворожих мотивів або як виклик.

Яким би суперечливим не було б питання про з'ясування ролі князя Володимира у становленні християнства на Русі, внесок Володимира у розвиток Давньоруської держави сумніву не підлягає. З перших київських князів епос обрав саме Володимира Святославича, обминувши його батька Святослава й діда Ігоря. Час княжіння Володимира став пісенно-епічним часом у билинах. Рідко яка билина, що виникла пізніше ХІ століття, не розповідала про Володимира. До часу правління цього князя було підтягнуто й сюжет деяких ранніх билин. Відбувалося це тому, що князювання Володимира – це час розквіту ранньої державності. За часів Володимира Русь визначила свої кордони, позначені внутрішніми походами войовничих батька й діда Володимира. Володимир доклав багато зусиль, щоб зняти загрозу на південних кордонах держави. Захист Русі від нападів кочових племен був загальнонародною справою, і з цього часу епос став пов'язувати подвиги героїв із захистом кордонів Київської Русі. Співаки почали співати про Київ і Київську державу як осередок слави. З цього часу більшість билинних сюжетів тяжіють до міста Києва, а богатирі стали служити київському князю.

Отже, автор "Повісті врем'яних літ", складаючи літопис, намагався до нього залучити якнайбільше різноманітних джерел, серед яких в окрему групу можна виділити автохтонні історичні міфи часів Київської Русі. І хоча факти, викладені в цих міфах, не завжди є достовірними, вони є важливим матеріалом для реконструкції тогочасних історичних подій та образів історичних осіб.

Література:

1. Александров О.В. Старокиївська агіографічна проза XI – першої третини XIII ст.: Монографія. – Одеса: Астропринт, 1999. – 272 с.
2. Дулуман Е.К., Глушак А.С. Введение христианства на Руси: легенды, события, факты. – Симферополь: Таврия, 1988. – 184 с.
3. Історія релігії в Україні: У 10 т. / Редкол.: А. Колодний та ін. – К.: Укр. центр духовної культури, 1996-1998. – Т. 1: Дохристиянські вірування; Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. – 384 с.
4. Повесть временных лет // Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII века. Вступит. статья Д.С. Лихачёва. Сост. и общая ред. Д.С. Лихачёва и Л.А. Дмитриева. – М.: Худож. лит., 1978. – 413 с.